

ДР ЈОВАН ДУБОВАЦ: „ШТАМПАРСТВО И ГРАФИЧКИ РАДНИЦИ У СРБИЈИ 1831 — 1941“

(„Рад“, Београд 1975, 353)

Проблему настајања, развика, положаја и деловања радничке класе у савременој југословенској историји поклања се све већа пажња. Одбрањено је више докторских дисертација на разним универзитетима, које су ускоро и објављене, као: Младен Вукмановић, *Радничка класа Србије у другој половини XIX века*, објављена у издању „Рада“ 1972; Иван Ковачевић, *Економски положај радничке класе у Хрватској и Славонији 1867 — 1914*, у издању ИСИ, 1972. Стојан Кесић је у Новом Саду одбранио дисертацију која ји 1976. објављена под насловом: *Раднички покрети у југословенским земљама до 1914*, у издању ИСИ и Народне књиге. Такође је Петар Милосављевић одбранио дисертацију на Београдском универзитету која је 1972. објављена под насловом: *Положај радничке класе у Србији 1918 — 1972*; (Београд).* И Јован Дубовац је 1969. на истом универзитету одбранио докторску дисертацију о штампарству и графичким радницима у Србији 1931 — 1941, која је после шест година и објављена.

Аутор је на почетку књиге подвукао да је указао пажњу друштвеном положају графичара и карактеру њихове борбе, док се мање задржавао на њиховој развијеној културној и спортској дјелатности.

У уводној напомени Дубовац је истакао да штампарство у књиговој историји представља нераздвојни део општег, а нарочито културног развика једног народа. Он износи његов огроман значај за тек ослобођену Србију, као и за другу половину XIX века, када је штампа била од прворазредног значаја за развика политичке мисли и демократизацију друштвено-политичког живота Србије. Аутор констатује да је архивска грађа и литература о штампарству оскудна, али да су очувани бројни извештаји и записници, као и богата штампа која говори о положају и покрету графичких радника. Донети су најзначајнији подаци о развиту штампарства од XV века у Европи и код нас.

Први део (17—70) носи назив Штампарство и графички радници у XIX в., и у њему се најпре приказује развика штампарства, и то првенствено Државне штампарије, која је допремљена из Русије 21. V 1831. год. Штампарија је требало да послужи и за јачање ауторитета новостворене српске државе. Описани су уређење и даљи развика штампарије, које је увећано нарочито од уставобранитељског режима (1842 — 1848) и порастом штампарских потреба. Штампарија је имала повољне услове за развика јер је имала монопол. Указано је и на техни-

* Иначе може се констатовати да су прилично бројни радови нарочито о настанку и развиту радничког покрета, док се и другим етапама развика радничког покрета у последње време поклања знатна пажња. Немамо намеру да набрајамо све те радове, али ћемо навести неке од њих: Ј. Марјановић, *Настанак и развика радничког покрета у југословенским земљама до првог светског рата*, Београд 1958; Д. Згграфски, *О радничком посрету у Македонији до балканског рата*, Београд 1957; М. Николић, *Революционарни раднички покрет на Косову и Метохији 1895—1922*, Београд 1962, и низ других. Постоји и више библиографија (као: Радослав Перовић, *Прилог библиографији српског радничког покрета до 1919*, „Рад“, Београд 1957) и критичких осврта на развој историографије радничког покрета у нашим земљама. О томе је писала Милена Гецић (*Послератни радови о историји радничког покрета и СКОЈ-а између два светска рата*, Југословенски историјски часопис, 1969, бр. 1—2, стр. 150—171, и Милица Миленковић, *Преглед развоја историографије радничког покрета у Србији између два светска рата*, настале од 1945. до 1973. године, „Токови револуције“, Београд, IX, 1973, 133—1663).

чко усавршавање штампарije до краја XIX в. и њена значајна издања. Говори се и о остварању приватних штампарии у другој половини XIX в. којима су допринели бржи привредни развој, проширење школске и просветне мреже и развој науке и културе. Од 70-их год. појављују се штампарии и у унутрашњости (Крагујевац, Пожаревац, Ниш, Призрен и др.). Опisuје се и стварање задруге штампарских радника и њене филијале, као и штампарство 80-их и 90-их година, када она има повољне услове за развој, нарочито тзв. комерцијалне штампе (1893. у Београду, нпр. излази 56 листова). Крајем XIX века у Србији је било 45 штампарии, које су претежно основане у последње две деценије. Има речи и о осталим грамама графичке делатности и књиговештву и првим литографијама. Указује се и на стварање штампарско-литографских еснафа, који стварали власници штампарии да би спречили међусобну конкуренцију, настојећи да обезбеде и озаконе несметану експлоатацију радне снаге. Посебно се приказују графички радници, па и појаве социјалистичке мисли и радничког покрета у Србији уопште, а посебно међу штампарским радницима. У почетку је положај графичких радника, од којих су први били странци, био је добар, јер су једини писмени људи у Србији. Касније се уводи плаћање „на комад“ — по акорду. Положај радника у приватним штампарииама је много тежи, јер су препуштени самовољи послодаваца. Указује се и на оснивање Дружине типографских радника и њено прерастање у синдикалну организацију после два неуспела штрајка типографа 1894. 1896. Сад ДТР, поред потпорне и просветне делатности, наставља да води синдикалну борбу. Експлоатација је велика. Понегде само деца раде. 24. V 1897. у Државној штампарии је избио штрајк. Он се завршава неуспешно. Од априла 1901. до фебруара 1902. избио је нови штрајк, који се успешно завршава. ДТР је тада положила испит као синдикална организација. Има речи и о односу ДТР са дру-

гим радничким организацијама (од којих су типографи скоро изоловани) и о организовању књиговезачких радника који су слабије плаћени и има их мање (1865. око 25, а 1900. између 60 и 80). Њихова организација је борбенија.

У другом делу (17—119) описују се развитак штампарства и положај графичких радника у периоду јаче привредне и политичке еманципације Србије 1903 — 1914. Аутор износи податке о усавршавању технике штампања, усавршавању и повећању производних сировина за штампање и опадање њихових цена и значај снажног друштвено-политичког и културног развитка Србије тога времена. У Београду је 1901. било 360, а крајем 1913. око 500 типографских радника. Радно време 1907. у просеку је било 8 и по часова. У ово време нестају самосталне књиговезачке радионице, јер долази до оснивања књиговезачких одељења при Државној штампарии (1891). Многи власници штампарииа такође обављају књиговезачке послове. Тако почиње уклапање књиговезачке делатности у јединствену графичку. Увођењем савремених машина отпочиње процес индустријализације штампарства, што долази до изражаја нарочито после I светског рата. Има речи и о положају и борби графичких радника и о њиховом организовању почетком XX века. Положај радника је тежак. Немају готово никакве социјалне заштите. Просечан век им је једва 30 год. Стога се они организују. Идеолошке расправе су највише биле у синдикату типографских радника. ИРС пружа типографима моралну и материјалну помоћ у штрајку 1906. Приказује се и борба ДТР против послодавачких удружења. Штампари су у борби против радника створили свој картел. Постепено јача социјалистичка организација ДТР. *Типографски гласник* је имао великог значаја, јер је позивао типографе на солидарност, дисциплину и ужу сарадњу са осталим радничким организацијама. У време балканских ратова јавља се незапосленост. Ј ДТР се јавља недисциплина чла-

нова и тешкоће да се она сузбије. Положај књиговезачких радника је тежи од положаја типографских. Пред I светски рат њих је било око 200. Они се боре за побољшање свог положаја. 1906. покренули су свој „Књиговезачки гласник“.

Трећи део (121—308) носи назив Штампарство и графички радници између два светска рата. У том периоду израсло је неколико крупних графичких предузећа у земљи, која су ишла узорак с модерном графичком производњом у свету. Овде се најпре говори о обнављању штампарства и графичким радницима у периоду јачања револуционарног радничког покрета (1918 — 1921), па се указује на послератне прилике у земљи и обнављање штампарства у Београду. Описује се положај графичара одмах после ослобођења, када је њих више од 50% без посла. Тешкоћа је било и због скупости и несташице основних средстава за живот. Радно време износи 10, па и 16 часова. Аутор подвлачи да је опште борбено расположење радничке класе Југославије тада захватило добрим делом и графичке раднике у Србији, иако су они некада били познати по своме неутрализму и сепаратној струковној борби. У рату је једна петина графичара погинула (87 од око 450). Положај књиговезача, којих је још мање, тежи је од положаја типоргафа. Стога се ради на обнављању организација. 18. XI 1918. изабран је привремени одбор ДТР. Успостављају се веза са типографским организацијама у Сарајеву, Загребу и Љубљани. Књиговезачки радници су своју организацију обновили тек средином марта 1919. год. Указано је и на однос графичких радника према радничком покрету у земљи и међународном радничком покрету. Графичари учествују у генералном штрајку. Аутор додаје ток рада на уједињењу. Од 1. до 3. II 1920. одржан је Оснивачки конгрес Савеза графичких радника у Сарајеву, на коме је створен Савез графичких радника Југославије (СГРЈ) без Хрватске и Словеније. 19. IV 1920. избио је штрајк графичара

у Београду. Класна свест и солидарност штрајкача биле су на висини. Први конгрес СГРЈ, одржан је од 6. до 8. XII 1920. у Загребу, када је одлучено да седиште Савеза буде у Загребу. На конгресу су се јавиле две струје — једна је била за то да Савез добије карактер потпуне организације (делегати из Словеније и Хрватске), док су сви остали били за то да се Савез претвори у изразито борбену организацију. Борба се води између комуниста и центраља — за освајање власти у синдикатима.

Даље се говори о почецима индустријализације штампарства, Износе се услови за индустријализацију и стварање конзорција, као и технички развитак штампарске и појава првих већих индустријских графичких предузећа. Усавршавају се машине за штампање, а при штампаријама се стварају и књиговезнице, цинкографије и литографије, тако да предат рукопис излази као готова књига. Описује се и стварање удружења власника штампарија за Србију и први сукоби радника против политичке реакције у земљи и против неутрализма и опортунизма у СГРЈ. Говори се и о борби графичких радника Србије против опортунистичке синдикалне тактике вођства Савеза графичких радника Југославије и о борби графичких радника Србије против покушаја прикључења СГРЈ реформистичкој синдикалној централни у земљи и завођењу диктатуре синдикалне бирократије у Савезу. Има речи и о сукобима београдске подружнице са вођством СГРЈ око практичне синдикалне политике после првог редовног конгреса СГРЈ и односу београдске организације графичких радника према синдикалном покрету у земљи у време усвајања политике неутрализма у СГРЈ.

Посебно се указује на тешкоће у развоју штампарства и борбу графичких радника за очување услова рада (1923 — 1925). Према неким подацима, у Београду је 1925. било 85 штампарија, од којих 23 радионице. Даље се описује борба графичких радника против погоршања услова рада и њи-

хово учешће у акцијама за јединство синдикалног покрета у земљи. Говори се и о сукобима брбене и реформистичке струје у Београду сејој подружници. Спомиње се и акција власника графичких предузећа за укидање тарифних услова и велики штрајк графичких радника 1925 — 1926. год. Организација штрајка у почетку функционисе беспрекорно, али полиција хапси штрајкаче и врбује штрајкбрехере. Дата је и активност графичких радника Србије за обнављање синдикалног јединства у земљи. Трећи конгрес СГРЈ 1926. је почео у атмосфери велике полемике око уједињења синдиката.

Даље се прати оштра конкуренција у штампарству и слабљење организације графичких радника (1925 — 1935). Многе штампарије 1926. и делимично 1927, да би избегле пропадање, претварају се у конзорције. У унутрашњости Србије је тада било 49 предузећа у 28 места. Од 1925. до 1929. опада утицај организације графичких радника на односе у штампарству. Погоршава се положај типографа и слаби отпорна моћ њихове организације. Опортунистичко вођство СГРЈ се бори против утицаја левичара у Савезу. У време шестонауарске диктатуре заострава се конкуренција у штампарству и пропада низ малих графичких предузећа. 1935. у Београду израста низ крупнијих графичких предузећа. Износи се рад удружења власника графичких предузећа на отклањању узрока конкуренци-

је и кризе и одраз диктатуре и привредне кризе на положај и борбу графичких радника. Радни дан типографа се повећава.

На крају су приказани штампарство и графички радници пред II светски рат. Ту се најпре говори о заостравању и покушају отклањања конкуренције у штампарству (1935 — 1941). У Београду је било 120 графичких предузећа, а у унутрашњости 74. Тада долази до превласти реформистичко-синдикалистичког схватања у организацији графичких радника. Тада јача сандикална бирократија. 21. IX 1936. у Београду је избио штрајк у 18 штампарија. Ускоро је усвојен колективни уговор. Изнет је и однос према радничком покрету у земљи, који је био ускогруд. Зато су и одржали своју организацију и после забране УРСС-а, декларишући се као хуманитарна организација.

У прилозима књиге (309—336) дат је пројект фонда и двоја правила Дружине типографских радника. Књига садржи и попис извора и литературе (339—46), регистар личних (347—350), и регистар географских имена (351—353).

Рад представља успешан научно-истраживачки рад. Свестрано проучена архивска грађа и литература дају му научну вредност. Аутор је у току излагања и описивања проблема доносио закључке који логично произлазе из излагања. Наша је наука, дакле обогаћена вредном и врсном студијом.

Миллица С. Бодрожих

Др Мирољуб Васић „РЕВОЛУЦИОНАРНИ ПОКРЕТ У ЈУГОСЛАВИЈИ 1929 — 1941“

(Народна књига — Институт за савремену историју, Београд 1977 стр. 710)

Овом студијом Мирољуба Васића заокружен је проблем обраде југословенског револуционарног покрета у међуратном периоду (1918 — 1941). Она обухвата динамични период револуционарних збивања у Југославији од 1929. до 1941. године. Односи се на револуционарни омладински покрет, који је уочи II светског рата израстао у масовни покрет младе генерације који у спољној политици води борбу за одбрану мира, сло-

боде и националне независности Југославије, а унутар земље, у крилу Комунистичке партије Југославије, постаје значајан фактор у борби за рјешавање неријешених социјалних и националних проблема југословенске државе.

Студија М. Васића се темељи на многобројним и разноврсним архивским фондovima (архивска и мемоарска грађа, периодика и штампа), и не баш обимној литератури. Ауторов дугогодишњи рад,